

I forlængelse af dette går Eley i bogens anden halvdel nærmere ind på pressionsgruppernes indre forhold: Hvem var med, hvorfor var de med og hvad betød det for dem? Han understreger i denne del forskellene mellem de forskellige pressionsgrupper og gør op med bl.a. Wehler, der i *Das deutsche Kaiserreich* lader »Die nationale Verbände« være nærmest én eneste gruppe (Eley s. 155 f). Og Eley fastslår, at »the nationalist factor in Wilhelmine politics cannot be easily reduced to a 'stabilizing' factor in the political system. On the contrary, it led to all sorts of conflicts within the right as to how far and in what ways the national idea could be exploited as an integrative force« (s. 184).

Dette er også baggrunden for, at Eley ser på det stærke populistiske præg, der efter hans mening præger især »Flottenverein« – et forhold, der igen understreger en tillidskrise mellem regeringen og pressionsgrupperne. Og denne tillidskrise øges, jo svagere højrepartierne står politisk, især efter valget i 1903, hvor SPD vandt kraftigt frem. Når man undersøger de nationale forbunds historie, er det efter Eleys mening derfor ikke muligt at acceptere Wehlers og andres teorier om de nationale forbund som statens forlængede arm.

Det bliver især tydeligt ved at se på *Alldeutsche Verband*, der i dec. 1902 officielt fordømmes af Bülow i Rigsdagen efter at have modtaget nogle Boer-generaler i Berlin (s. 242 ff), og på Flottenvereins krise i forholdet til regeringen i 1905, hvor Keim beskylder Tirpitz for at taktiske grunde ikke at fremsætte en tilstrækkelig omfattende ny flådelov (s. 269 ff).

Først efter rigsdagsvalget i 1907, hvor SPD gik tilbage, og hvor de radikale nationalister deltog ivrigt i valgkampen, sker der et skift. De nationale forbund arbejdede nu åbenlyst på at skabe en større enighed på højrefløjen, noget, der dog først lykkedes med dannelsen af Vaterlandspartei i 1917 og DNVP efter krigen.

Denne udvikling interesserer Eley mindre og er absolut den svageste del af bogen. Og det virker lidt grotesk, når Eley i indledningen skriver, at han vil se på den politiske proces i Tyskland fra 1890 »into the early years of the Weimar Republic«, når tiden efter 1918 behandles på knap 6 sider og i et appendix på s. 370. Endelig er det vist ret utraditionalt at slutte et historisk værk som dette uden en egentlig konklusion.

Men som et værk om de nationalistiske pressionsgrupper i 1890'erne og frem til 1905/06 er bogen både grundig og spændende og rummer flere nye opfattelser.

Otto Rühl

HERMANN VON DER DUNK: *Die Niederlande im Kräftespiel zwischen Kaiserreich und Entente*. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1980. 44 s.

Denne lille bog rummer et foredrag, som Herman von der Dunk holdt på Institutet for europæisk historie i Mainz i dec. 1979. I dette viste han, hvorledes Tyskland og Holland i perioden 1871–1914 økonomisk var så tæt sammenknyttede, at en toldunion flere gange blev overvejet. Tyskerne var interesseret i at få fri adgang til Rhindeltaet, de to hollandske havne og kolonierne. Men for Holland var neutralitet det, der bedst betalte sig, og såvel Ententemagterne som kejserriget accepterede dette, da det også i tilfælde af krig rummede fordele for begge parter.

Otto Rühl

OLE HYLDTOFT, HELLE ASKGAARD OG NIELS FINN CHRISTIANSEN: *Det industrielle Danmark 1840–1914*. Systemes historiske kildehæfter, Herning, 1981. 374 s. Ill.

En smuk, veludstyret, varieret og tæt redigeret samling af kildefragmenter om dansk industris udvikling og industrialiseringens konsekvenser fra den tøvende genopstart i